

ՎԱՉԱԳԱՆ ԱՎԱԳՅԱՆ

բան. գիր. թեկնածու, դոցենտ
ԵՊՀ

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ՆՎԻՐՎԱԾ ՎՃՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆԸ ԵՒ ԲԱՆԱՅՅՈՒՄՈՒԹՅԱՆԸ

Լույս է տեսել Գեորգ Մադոյանի «Դրուագներ Հայոց պատմութեան եւ բանահիւսութեան» (Գիրք Ա., Երեւան, 2017, 128 էջ) գիրքը, որտեղ ընդգրկված են հեղինակի՝ թե՛ նախորդած տարիների գիտական հետազոտությունների արդյունքները՝ հրատարակված տարբեր պարբերականների էջերում, եւ թե՛ նոր ուսումնասիրությունները: Այդ հոդվածներն իրենց պարունակած նյութով որքան էլ միմյանցից տարբեր, այնուամենայնիվ, մի էական կետում սերտորեն աղերսվում, առնչվում են իրար, քանի որ բոլորում էլ անդրադարձ է կատարվում հայոց վիպական, վաղնջական պատմություններին, պատմության առանձին դրվագներին, որոնք վաղուց արդեն արժանի կերպով ուսումնասիրվել, հետազոտվել են մեզանում: Արժանի, սակայն ոչ վերջնական ու ամբողջական: Բանն այն է, որ հետազոտողները ավելի հաճախ սովորաբար բավարարվել են սոսկ բուն նյութի վերծանությունը՝ ոչ բավարար ուշադրություն դարձնելով ինչպես հնուց՝ բանավոր եղանակով փոխանցված տարատեսակ տեղեկություններին, այնպես եւ գրավոր տարբեր աղբյուրներում վավերացված՝ թեկուզեւ կարճառոտ գրառումներին, որոնք կա՛մ ուղղակիորեն, կա՛մ կողմնակիորեն նյութ են տալիս հայոց ծագումնաբանության, հայկական դիցարանի եւ ընդհանրապես մեր երկրին ու ժողովրդին առնչվող տարբեր երեւույթների մասին: Հիշյալ հարցերի կապակցությամբ նվազ քննասիրություն է դրսեւորվել նաեւ օտար գրավոր այնպիսի աղբյուրների նկատմամբ, որոնցում դարձյալ հաղորդություններ կան հայոց վաղնջական անցյալի մասին: Եվ ահա փորձելով գոնե մասամբ լրացնել այդ բացը մեր բանասիրության մեջ՝ Գ. Մադոյանը առաջինն անդրադառնում է Հոբելենից գրքին («Յոբելենից գիրքը՝ Հայքի մասին»)՝ նախապես բանասիրական առատ ծանոթություններ տալով պարականոն այդ գրվածքի մասին, որը, ինչպես իմանում ենք, իր պատմությունն սկսելով աստվածաշնչյան արարչությունից, գալիս հասնում է մինչեւ հրեաների մուտքն Ավետ-

յաց երկիր: Համադրելով ու բաղդատելով այս գիրքը Հին Կտակարանի հետ՝ Գ. Մադոյանը մասնավորապես կարեւորում է այն, որ Հոբելենիցը՝ ստեղծված Ք. ա. 153-105 թթ., առանձնանում է հատկապես նրանով, որ այնտեղ խստիվ պահպանված է նկարագրվող դեպքերի հաջորդականությունը. երբեմն ժամանակի մատնանշմամբ տրվում են անուններ եւ հիշատակվում են այնպիսի հանգամանքներ, որոնք բացակայում են կանոնական գրքերում: «Հետեւաբար սա չի կարելի Աստուածաշնչի հասարակ ծաղկաքաղ համարել.- գրում է Գ. Մադոյանը,- Յոբելենիցի հեղինակն ունեցել է բանաւոր կամ գրաւոր մի աղբիւր, որ որեւէ այլ երկով մեզ չի հասել, ուստի այս առումով Փոքր Ծննդոցը (Հոբելենից գիրքը նաեւ այդպես է կոչվել- Վ. Ա.) մեծապէս արժէքաւոր է»¹: Տրված բարձր գնահատականի իրական նշանակությունը մեզ համար բացահայտվում է աստիճանաբար՝ հոգվածի հետագա շարադրանքում: Նախ համեմատելով մասնավորապես ջրհեղեղի որոշ հանգամանքները նկարագրող հատվածը Աստվածաշունչ Մատյանի համապատասխան դրվագների հետ՝ Գ. Մադոյանը նկատելի տարբերությունների հիման վրա ցույց է տալիս, որ Հոբելենիցում այդ հին ավանդության վերաբերյալ Սուրբ Գրքից անկախ պահպանված տարբերակները լրացուցիչ փաստում են Հայաստան աշխարհի եւ նրա բնակչության վաղնջականությունը: Իսկ հետո, առանձնակի ուշադրություն դարձնելով Հոբելենից գրքի հատկապես այն հատվածներին, որոնք ճանաչողական տեղեկություններ են պարունակում Հայքի վերաբերյալ, հեղինակը քաղվածաբար թարգմանել է դրանք՝ իբրեւ աղբյուր ունենալով այդ գրքի անգլերեն եւ ռուսերեն տարբերակները՝ իրենց խիստ արժեքավոր ծանոթագրություններով: Դիտարկվող հատվածները, որոնք մասնավորաբար դարձյալ վերաբերում են համաշխարհային ջրհեղեղի առանձին մանրամասներին՝ բազմաթիվ տեղանունների եւ հերոսների անունների հիշատակմամբ, հեղինակին գիտական հետեւություններ անելու առիթ են տալիս, երբ դրանք դրվում են զուգադրության մեջ այլ պարականոնների համապատասխան դրվագների կամ հայկական ավանդությունների հետ: Միայն այն, որ Գ. Մադոյանի շնորհիվ նոր նյութ է մտնում շրջանառության մեջ, արդեն, կարծում ենք, բավական է՝ գնահատելու նրա գիտական նախաձեռնությունը: Իսկ նյութի վերջում տեղադրված հեղինակային ծանոթագրությունները՝ հսկայական գիտական

¹ Գ. Մադոյան, Դրուագներ..., էջ 7: Այսուհետեւ գրքից կատարված մյուս մեջբերումների հղումները կտրվեն շարադրանքում՝ փակագծերի մեջ՝ նշելով Մ եւ գրքի էջահամարը:

ապարատի օգտագործմամբ, վկայում են, թե հեղինակը որքան ուշադիր է իր առաջադրած փաստարկների նկատմամբ, բարեխիղճ եւ պահանջկոտ իր դրույթները հիմնավորելու, եզրակացությունները կարելվույն չափ համոզիչ դարձնելու համար:

Ոչ պակաս հետաքրքիր է հաջորդ հոդվածը («Նետակալ բառի մեկնաբանությունն փորձ Հայկի առասպելի լոյսի ներքոյ»), որտեղ Գ. Մադոյանը, բոլորովին նոր մի ընթերցմամբ վերլուծելով նետակալ բառի իմաստը Երեմիայի պայծառատեսություն հայտնի հատվածում (Երեմ. ԾԱ., 27), գտնում է, որ այն աղեղնավոր բառի հոմանիշն է եւ հաստատապես կարող էր կիրառվել Հայկ Նահապետի առնչությամբ: Նա իր վարկածը կառուցում է հայերեն Աստվածաշնչի հիշյալ հատվածի այլալեզու թարգմանությունների եւ հայերեն թարգմանության տարընթերցվածի համեմատությունների հիմքի վրա՝ բառի նորովի մեկնաբանության կապակցությամբ երկմտության հնարավոր գրեթե ամեն առիթ բացառելով: Սակայն դրանից որքանո՞վ է բխում, թե խոսքը վերաբերում է հատկապես Հայկին, ինչը Գ. Մադոյանը ձգտում է համոզել նաեւ աստվածաշնչյան հիշյալ գլխի վերեւում (3) օգտագործված աղեղ եւ աղեղնավոր բառերի կապակցությամբ, մի տեսակ բռնազբոսիկ է թվում: Բռնազբոսիկության հաջորդ դրսեւորում կարող է որակվել առավել այն, որ, աղեղնավորին նույնացնելով Հայկ նահապետի հետ, Երեմիայի դիտարկվող գլխում հիշատակվող զինավառ արտահայտության ներքո Գ. Մադոյանը ճանաչել է տալիս Բելին: Սակայն հոդվածի հետագա շարադրանքը գալիս է համոզելու, որ ասվածը ամենեւին էլ կամայական չէ, այլ հիմնված է աղբյուրագիտական նյութի վրա: Անշուշտ, չի կարելի ասել, թե Գ. Մադոյանը ամբողջությամբ փարատում է հնարավոր բոլոր տարակույսները հարցի կապակցությամբ, մի բան, որ, ըստ էության, հնարավոր էլ չէ, բայց որ նա իր առաջադրած վարկածը հիմնավորելու համար բանեցնում է բանասիրական երեւակայություն՝ հիմնված գիտական-իմացական հսկայական պաշարի վրա, անառարկելի է:

Հոդվածում Գ. Մադոյանի հետապնդած գլխավոր նպատակներից մեկն էլ թուրք պատմագետների խիստ կամայական այն զառանցանքի մերժումն է, որով նրանք Ասքանազ անունը (բնականաբար նաեւ Ասքանազ նահապետին), փորձելով օտարել մեզնից, տառադարձել են Աչկենագի եւ շրջանառության մեջ դրել «ашкеназские турки» արտահայտությունը: Մադոյանը հիմնավորապես ժխտում է չափազանց վերացական, իրականությունից զուրկ, կողմնակալ այդ բարբառաբանքը:

Մյուս հարցը, որին ուզում ենք անդրադառնալ հիշյալ հոդվածի կապակցությամբ, մեր իրականության մեջ Հայկի՝ Օրիոնի հետ նույնացման արեղյանական, ավանդույթի ուժ առած դիտարկման, մեղմ ասած, վիճարկումն է: Մ. Աբեղյանը, ինչպես գիտենք, կարեւորելով հատկապես այն, որ մեր հին թարգմանիչները Աստվածաշնչի թարգմանության մեջ Օրիոնի փոխարեն դրել են Հայկին, բերում է Օրիոնի եւ Արտեմիսի մասին քաջածանոթ պատմությունը, ապա եզրակացնում, որ Հայկը եւ Օրիոնը նման նկարագիր ունեն, թեեւ ինքն էլ վկայում է, որ «Հայկի առասպելը, այսինքն՝ առասպելի գործողությունը տարբեր է Օրիոնի մասին պատմվածից»²:

Աննախապաշար հայացքով քննելով արեղյանական հիշյալ դրույթը՝ Գ. Մադոյանը նախ Օրիոնի առասպելաբանությունը գուգադրելի է տեսնում Արա Գեղեցիկի պատումին (սիրո մերժում եւ այդ մերժման վրեժով սպանվելը, հարույթուն առնելը եւ այլն)՝ վերականգնելով այն տեսակետը, որ դեռ 1895 թ. առաջարկել էր Ա. Գարգաշյանը³, ապա Արայի եւ Օրիոնի անունների հնչյունական նմանության հիման վրա եզրակացնում, որ Հայկի եւ Օրիոնի նույնացումն անկարելի էր: Եթե Արային եւ Օրիոնին կողք կողքի դնելու համար նրանց անունների ստուգաբանությունը մի պահ մտածենք միայն տեսականորեն է հնարավոր («Արայ եւ Օրիոն բառերը նոյն արմատն ունեն՝ *ար* (o=աւ) հնչիւնական սկզբունքով». *տե՛ս Մ, 35-36*) կամ, պայմանականորեն ասած, գուցե կամայական, ապա նրանց գործառույթների ընդհանրությունը չտեսնելն անհնար է: Անշուշտ, բանասիրական առումով հարցը վերջնական լուծված չի կարելի համարել, քանի որ, ինչպես գիտենք, առասպելաբանական համապատասխանեցումները ընդհանրապես միարժեք չեն: Այստեղ մեզ համար կարեւորն այն է, որ Գ. Մադոյանը չի կաշկանդվել այլոց, այս անգամ հեղինակավոր գիտնականի փաստարկից եւ առաջադրել ու զարգացրել է այն հիմնավորումը, որն իր համար ավելի ընդունելի է:

Բանասիրությանը ու բանահյուսությանը զբաղվողների համար հաստատապես շահեկան կգա նաեւ «Հայկեան առասպելին առնչուող դրուագներ յետջրհեղեղեան պատմութիւնից» վերտառությունը հոդվածը, որտեղ Գ. Մադոյանը քաղվածքաբար ներկայացնում է հատվածներ՝ «Պատմական ակնարկ Նոյեան՝ Եւրոպայում կատարած պոստյաների»

² Մ. Աբեղյան, Երկեր, հտ. Գ., Եր., 1968, էջ 31:

³ Տե՛ս Ա. Գարգաշյան, Քննական պատմություն Հայոց, մասն Ա., Թիֆլիս, 1895, էջ 4: Ի դեպ, Ա. Գարգաշյանի այս տեսակետը հիշում է նաեւ ինքը՝ Գ. Մադոյանը, սակայն այլ տեղում այլ առիթով. տե՛ս Մ, 68:

գրքից (հակիրճ՝ «Պտոյտների գիրք»), որ լատիներեն բնագրի անգլերեն թարգմանությունից ինքն է վերածել հայերենի: Այս գիրքը, որ ինչպես իմանում ենք Մադոյանի ծանուցումից, կարող էր նախապես գրված լինել հայերեն, հետո՝ թարգմանված լատիներեն, կրկնակի լարում է մեր հետաքրքրությունը: Հեղինակը՝ բանասիրական այդ հարցի կապակցությամբ հոգուտ հայերեն բնագրի շատ հակիրճ մի քանի փաստարկներ հիշատակելով՝ թարգմանաբար ներկայացնում է գրքի այն հատվածները, որոնք բազմաթիվ ուշագրավ դրվագներ են պարունակում Արարատյան երկրի առաջին բնակիչների մասին: Այստեղ առկա բազմաթիվ պատմություններից, որ շատ տեղերում տարբերվում են իրենց զուգահեռ թե՛ աստվածաշնչյան, թե՛ պարականոն հատվածներից, Գ. Մադոյանը առավել կարեւորություն է տալիս հատկապես, ինչը որ բնական է, հայկյան առասպելի հետ զուգադրելի այն դրվագներին, որոնք այլ կերպ են ներկայացնում հայոց նահապետի հանգամանքը:

Թարգմանաբար մեջբերվող քաղվածքներից հետո Գ. Մադոյանը, ելնելով վերջինների բովանդակությունից, անում է շատ հետաքրքիր ու կարեւոր հետեւություններ, ու եթե նրանց մի մասը ուղղակիորեն չի էլ առնչվում հայկյան առասպելին, միեւնույն է, շատ ուշագրավ է: Հիշենք, օրինակ, մեկ-երկուսը. «Պատմագրական երկի նմանութեամբ գրառեց (Նոյը- Վ. Ա.) ջրերի բարձրանալն ու աշխարհի մեծ հեղեղումը» տողով ուղղակիորեն նշում է, որ ջրհեղեղից յետոյ առաջին գրաւոր խօսքը Յայթում է եղել: Այնուհետ Նոյը ներկայանում է իբրեւ հնագոյն հեղինակ, որ «գրել էր բազում գրքեր, որ յետագայում սկիւթացւոց եւ հայոց քրմերն ու հոգեւորականները պահեցին ու պահպանեցին մեծագոյն խնամքով եւ երկիւղածութեամբ», այսինքն գրաւոր ամենահին եւ կարեւորագոյն յուշարձանները երկար ժամանակ պահուել են Արարատեան երկրում, եւ բնական է, որ պահողները պիտի տիրապետէին թէ՛ ընթերցանութեանը, թէ՛ գրաւոր խօսքին» (Մ, 57): Կամ՝ «Այս ամենը տանն (Արմենիայում- Վ. Ա.) այսպէս կարգաւորելով» տողը որոշակի մատնանշում է, որ Նոյ նահապետի տունը Յայթում էր» (Մ, 59): Մեկն էլ՝ «Նոյը նաեւ սովորեցրեց եւ բացատրեց նրանց (իր զավակներին- Վ. Ա.) մոլորակների ծիրերը եւ տարին բաժանեց տասներկու ամսուայ՝ համաձայն լուսնի ուղեծրի եւ շրջապտոյտի: Նաեւ իր տիեզերագիտական իմացութեամբ եւ երկնային մարմինների շարժման դիտարկմամբ նա կարողանում էր կանխատեսել յաջորդ տարուայ եղանակային փոփոխութիւնները»։ հատուածը միանշանակ զօրեղ կռուան է, եթէ ոչ փաստարկ, այն հետազոտողների օգտին, որ պնդում են, թէ տիեզերագիտութիւնը Յայթում տարածուած է եղել դեռեւս վաղնջա-

կան շրջանում, իսկ «երկնային մարմինների շարժման դիտարկմամբ» ասելով, համոզում ենք, որ իրաւամբ Հայաստանում տիեզերքի դիտարկման կայան է եղել» (Մ, 59):

Հողվածագրի հետեւությունները, ինչպես տեսնում ենք, բխում են գրքի մատուցած փաստարկներից: Սակայն միանշանակ ասել ու պնդել, թե այդ վկայությունները ստուգապես հավաստի են իբրեւ իրողություն, թերեւս ճիշտ չի լինի: Շոշափված բոլոր հարցերի վերաբերյալ բանավեճերը, ինչպես գիտենք, մեզանում (եւ ոչ միայն մեզանում) հին արմատներ ունեն, որոնք, կարծում ենք, գիտականորեն ապացուցված, համոզիչ լուծում դեռ չեն ստացել համապատասխան մասնագետների (լեզվաբան, հնագետ, պատմաբան եւ այլք) ուժերի համախմբման բացակայության, տվյալների սակավության, տեսակետների անհամատեղելիության պատճառներով: Բայց միջնադարյան այս օտար աղբյուրի տված տեղեկությունները էական փոփոխություն են մտցնում գիտական բանավեճում՝ թուլացնելով «ամեն բան հերքողների» դիրքերը:

Հողվածի հետագա շարադրանքում Գ. Մադոյանը արդեն քննարկման է առել «Պտուկտների» հատկապես այն հատվածները, որոնք զուգադրելի են մեր հայկյան առասպելի հետ: Չմնալով սոսկ միջնադարյան այդ աղբյուրի եւ հայկական ավանդության համադրելի պատումների շրջանակում՝ հողվածագիրը բազմիցս ցույց է տալիս նաեւ տարբերությունները, որ դարձյալ շահեկան են: Ոչ պակաս ուշադրավ են նաեւ օտարալեզու աղբյուրի ավանդած հատուկ անունների (օրինակ՝ Բարզանէս, Սաբատ, Սատուրն) ստուգաբանությունները: Միմյանց հետ համադրելով Նոյ նահապետի ու նրա հաջորդների վերաբերյալ առասպելաբանական եւ դիցաբանական տարբեր պատումներ, հիմնվելով տարբեր հետազոտողների տեսակետների վրա, նաեւ բազմաթիվ ուսումնասիրողների կարծիքները զուգադրելով, Գ. Մադոյանը հանգամանալից քննության ճանապարհով համոզում է, որ, օրինակ, «այլոց «Բարզան»-ը իրականում մեր «Վարդան»-ն է», իսկ «անգլիական աղբիւրում յիշատակուած Սաբատ-(իոս) անունը գուցադրելի է հայոց Սմբատ (Սոււմբատ-Շամբատ-Սամբատ) անունը» (Մ, 71, 72): Ակամայից արտառոց թվացող այս կռահումները, սակայն, հետեւություն են բանասիրական քննությունների ու ստուգման արդյունավետ այնպիսի միջոցների, որ գրեթե տարակույս չեն թողնում:

Իր հաջորդ հողվածով Գ. Մադոյանը քննության է առել Հայքին եւ Հայոց ծագումնաբանությանը առնչվող այն տեղեկությունները, որոնք կան Եղիշե Վարդապետի՝ Աստվածաշնչի «Մենդոց գրքին» նվիրված մեկ-

նության մեջ՝ հայտնի «Արարածոց մեկնութիւն» վերնագրով, որ, ինչպէս գիտենք, տարբեր դարերի եւ հեղինակների ձեռագրերից հատվածաբար ժողովել է մեծանուն գիտնական Լեւոն Խաչիկյանը: Այդ տեղեկությունները, որքան էլ թեեւ սակավաթիվ, Մադոյանի, բնականաբար նաեւ մեզ համար, այս դեպքում առավել կարեւորություն են ստանում հատկապէս նրանով, որ գրվել են Մովսէս Խորենացու՝ հայոց ծագումնաբանության վերաբերյալ հաղորդած տեղեկություններից անկախ: Սակայն առավել կարեւորվում է հեղինակի այն նկատումը, որ Հայքին եւ հայոց ծագումնաբանության վերաբերյալ Եղիշեի ծանոթությունները օգտագործած գրավոր աղբյուրների համեմատ երբեմն ունեն այնպիսի տարբերություններ, որոնք անառարկելի են դարձնում մեր մատենագրի, բացի գրավոր հուշարձաններից, իր ձեռքի տակ մեկ ուրիշ՝ «իր ծագմամբ հայկական» աղբյուր ունենալը: Այս համոզման մեկնակետից էլ Մադոյանն սկսում է իր համեմատությունները՝ առանձնակի ուշադրություն դարձնելով հատկապէս հետջհեղեղյան դեպքերի եղիշեյան մեկնություններին: Դրսեւորելով բանասիրական վարժ մոտեցում՝ Գ. Մադոյանը այստեղ օգտագործում է համեմատության արդյունավետ եղանակներ, կիրարկում ստուգման տարբեր միջոցներ՝ շատ հաճախ երեւան բերելով նաեւ իր լեզվաբանական հմտությունները: Նա առանց կաշկանդվելու՝ տուրք չտալով գիտական մտքի պահպանողական բնույթին եւ հաճախ հաղթահարելով ընդունված հեղինակություններին կառչած մնալու սովորույթը, հարուստ ծանոթագրություններով բազմաթիվ տարբեր աղբյուրների մանրագնին համեմատության ու քննության ճանապարհով անում է հետաքրքիր հետեւություններ, որոնք արժանի են լուրջ ուշադրության: Շատ չէ, բերենք ընդամենը մեկ օրինակ: Ինչպէս գիտենք, Ե. դարի հայ մատենագրության մեջ Արարատ լեռն ունի Արարատ կամ Արարադ գրությունը, եւ միայն Եղիշեի մոտ է հանդիպում Այրարաթ վկայությունը⁴: Անդրադառնալով Եղիշեի՝ Արարատ բառին տված ստուգաբանությանը եւ այդ լեռան՝ Հայաստանում կամ այլ տարածքում գտնվելու տարակարծություններին՝ Գ. Մադոյանը գրում է. «Եղիշէն Էւս ծանօթ չէ Արարադ-Արարատ տարբերութեանը, նա գիտի երեք Արարատ՝ Պաղեստինի, Գամիրքի եւ «մերս», ու խօսում է արտասանական առանձնայատկութիւնների մասին՝ «մերն Այրարաթ է արտասանուում (կան հնչում)»: Զետեւաբար՝ Մեկնութեան շարադրանքի համաձայն, ոչ թէ Զայքում կային

⁴ Ի դեպ, Այրարաթ վկայել է եւ Գրիգոր Խլաթեցին (1349-1425)՝ որպէս գավառի անվանում. «Եւ ընտ գաւառ Այրարաթին մըտին յաշխարհն յԱղւանին» (տե՛ս «Յիշատակարան Աղետից» Գրիգորի Խլաթեցույ. պատմական վիպասանութիւն, Վաղարշապատ, 1897, էջ 4:

երկու՝ բոլորովին տարբեր տեղանքներ՝ Արարադ եւ Արարատ, այլ այս տեղանուան աշխարհագրութիւնն աւելի մեծ էր: Մեր կարծիքով՝ Բաբելոնից հեռանալիս Յայկն ուղեւորուում է ոչ թէ Վանայ լճի կողմերը, այլ Արարատեան դաշտ՝ Մասիս...» (Մ, 78):

Հողվածում պակաս հետաքրքիր չեն Արամագղի գոտի-ծրածանին անդրադարձումները, նախնի լեզվի եւ հայերենի նույնութեան խնդրի վերաբերյալ վերլուծութիւնները կամ, ասենք, բաբելոնյան աշտարակաշինութեան մասին հին աղբյուրներում պահպանված բնութագրումների գուգագրումները՝ Եղիշեի նկարագրութիւնների հետ, եւ այլն:

Իսկ «Վահագնի առասպելի շուրջ» հողվածում Գ. Մադոյանը, Աժդահակի քաջածանոթ երազը համեմատական հանգամանալից քննութեան մեջ դնելով Վահագնի ծննդի նկարագրութեան հետ, նրանում տեսանելի է դարձնում վիշապամարտիկ ամպրոպային հերոսի առասպելին վերաբերող բազմաթիւ հատկանիշներ ու մոտիվներ եւ դրանցից նախ ենթադրում, թե «բնագրում աղճատում կայ», ապա հետեւեցնում, որ «Ամենայն հաւանականութեամբ երազում դիտարկուող արտայայտութիւնը («Իսկ երրորդն զվիշապ անարի սանձեալ ի մերոյս վերայ շահատակեալ յարձակէր տէրութեանս»- Վ. Ա.) պիտի առնչուէր Վահագնին» (Մ, 101) եւ ոչ Տիգրան Երվանդյանին, ինչպէս սովորաբար կարծվում է:

Ու կարծեք կանխավ գուշակելով, որ իր պնդումները կարող են հանդիպել վիճարկելի կամ մերժելի վերլուծութիւնների, կանխավ էլ փորձում է պատասխանել դրանց՝ իր դիտարկումներն առնելով փակագծերի մեջ. «(ինչո՞ւ յատկապէս Վահագնին եւ ոչ Տիգրանին. արդե՞ծք երազում հանդէս եկող, վիշապին սանձած դիւցազունը Տիգրանը չէր կարող լինել: Այս առիթով ցանկալի է յիշել, որ ծնունդները երեքն էին, եւ կրտսերն էր գնում Աժդահակի հետ մարտնչելու» (Մ, 101-102): Իսկ քիչ ներքեւում՝ արդեն բուն շարադրանքում, ի լրացումն այս տրամաբանութեան՝ գրում է. «Այժմ, մի պահ մոռանանք ներկայացուած հատուածի (Աժդահակի երազի- Վ. Ա.) գոյութեան մասին եւ կրկին անգամ անդրադառնանք Վահագնի ծննդի կապակցութեամբ հնչած այն մտքին, որ դիւցազունը ծնուելուն պէս վազում է Յայաստանը կործանել ցանկացող վիշապների դէմ մարտնչելու: Յարց է առաջանում. ո՞ւմ դէմ պիտի մարտնչէր Վահագնը, եթէ գերագոյն վիշապ Աժդահակն արդէն սպանուած էր» (Մ, 102), իսկ վիշապները՝ գերեզմարված: Ինչպէս տեսնում ենք, բացատրութիւնները դարձյալ տանում են նրան, որ երազի՝ վիշապ հեծած դիւցազունը իսկապէս էլ պետք է լինէր Վահագնը: Այո՛, եթէ հաշվի ենք առնում Տիգրանի եւ Վահագնի ծննդյան մոտիվների նույնութիւնը, դիցաբանական նույն բնութագրերը

(երկուսն էլ վիշապասպան են), արտաքին նմանությունը (Մ. Խորենացու մոտ եւ՛ Տիգրանը, եւ՛ Վահագնը նկարագրվում են որպես խարտյաչ), կարող ենք ասել, որ առասպելի հնագույն տարբերակում լեռան գագաթին կարող էր տեղայնացվել հենց Վահագնի ծնունդը: Այսպես մտածելով՝ Գ. Մաղոյանի հիմնավորումները, ինչ խոսք, դառնում են ավելի համոզիչ:

Տպավորիչ են եւ հողվածի շարունակությունն ու վերջը: Աժդահակի երազում դիցուհու հատկանիշներով օժտված կինը, ինչպես գիտենք, ծնում է երեք կատարյալ դյուցազուններ, որոնցից առաջինը, առյուծ հեծած, սլանում է դեպի արեւմուտք: Ուրեմն, «եթե համարենք,- ինչպես գրում է Գ. Մաղոյանը,- որ վերջին ծնուածը Վահագնն էր, եւ թուարկումն էլ արուած է նոյն հերթականութեամբ, ինչ «Վահագնի ծնունդի» մեջ, ապա կարելի է ասել, թէ Բարն այստեղ՝ արեւի աստուածութիւնն է խորհրդանշում» (Մ, 104): Համենայնդեպս չի կարելի բացառել, առավել եւս երբ հաշվի ենք առնում այն, որ Խորենացին Մասիսն անվանում է «արեգակնաճեւ լեռ» (Ա. ԺԲ)⁵, որից կարող են ենթադրել, թե այստեղ է ապրել կամ այստեղից է ծագել արեւի աստվածը:

Վահագնի ծննդյան տեսարանը նկարագրող բանաստեղծական պատկերը Գ. Մաղոյանին զբաղեցրել է նաեւ նրանում կիրառված գույներով՝ կապույտը, ծիրանին եւ կարմիրը, որոնք, ինչպես աշխատասիրողն է տարբեր աղբյուրներից բերված օրինակների համադրությամբ հիմնավորում, իրենց անփոփոխ հաջորդականությամբ ամենեւին էլ պատահական չեն եղել եւ ունեցել են որոշակի խորհուրդ: Առասպելի գունային տեղեկությունները լրացնելով բոցագույնով («Եւ ի բոցոյն վագէր խարտեաշ պատանեկիկ») եւ թուխ բոցով («Ընդ եղեգան փող ծուխ ելանէր»)՝ Գ. Մաղոյանը առանձնակի ուշադրություն է դարձնում նաեւ բանաստեղծական եղեգներն եւ Աստվածաշնչից ու հայ մատենագրությունից առած նմուշներով բացատրում, որ այդ բույսի նկատմամբ եղել է բացառիկ վերաբերմունք: Հանրագումարի բերելով իր կողմից կուռ տրամաբանությամբ դիտարկված նյութը՝ նա եզրակացնում է, որ ինչպես հին հայոց հավատքում, այնպես էլ Արեւելքի եւ Արեւմուտքի հավատալիքներում հիշյալ գույները եւ եղեգնը մշտապես փոխկապակցված են եղել, առնչվել են ամպրոպի աստծու պաշտամունքի հետ, իսկ հետագայում այդ պատկերացումներն արձագանք են գտել նոր կրոններում: Հիշատակելի են

⁵ Արեգակաճեւ բառի նշանակության մասին տես Մ. Խորենացի, Յայոց պատմություն, Երեւան, 1981, էջ 466-ի 47-րդ ծանոթագրությունը:

⁶ Ընդգծումները մերն են՝ Վ. Ա.:

նաեւ այս հոգեվածում («Ամպրոպի աստուածութիւն եւ իր արձագանքները») առկա համեմատությունները, որ անում է Գ. Մաղոյանը Աժդահակի երազում երկունքի ցավերով բռնված ծիրանագգեստ կնոջ կապակցութեամբ:

Գրքի վերջին՝ «Եւս մէկ գողթան երգ. Գողթան երգեր եւ Արիտոն Փեղղացի» գլխում, Գ. Մաղոյանը համոզում է, որ Մովսես Խորենացու Պատմութեան մեջ Արտաշես արքայի թաղման տեսարանը նկարագրելիս Քերթոզահայրը որպէս սկզբնաղբյուր ունեցել է ոչ թե Արիտոն Փեղղացու գրավոր խոսքը, որն իբրեւ նա թարգմանաբար վերապատմել է, այլ հայոց հին վեպից առած պատկերավոր նյութը: Որպէս ասվածի գլխավոր փաստարկում՝ աշխատասիրողը Պատմութեան դիտարկվող հատվածը՝ սկսած «Դագաղքն էին ոսկեղենք...»-ից մինչեւ «եւ զհետ՝ բազմութիւն ռամկին»-ը, տողատուժ է եւ լեզվատճական ու խոսքի քերականական կառուցման առումներով նույն հատկանիշները ընդհանրապէս բնորոշ տեսնելով Գողթան երգերի համար, նաեւ հաշվի առնելով տողատման հանգամանքները՝ նույն երգերի համար նկատելի օրինաչափություններով՝ համոզում, որ իսկապէս էլ այստեղ գործ ունենք մի թանկարժեք «Գողթան մասունքի» հետ: Առաջին հայացքից թվում է՝ Մաղոյանի պնդումը շատ է համարձակ եւ կարող է վիճելիութեան տարր ունենալ իր մեջ: Սակայն, անկեղծորեն պետք է ասենք, որ գոնե մեզ համար բանասերի բացատրություններն այնքան են հիմնավոր, որ տարակուսելի ոչինչ չի մնում:

Ավարտելով մեր համառոտ գրախոսականը Գ. Մաղոյանի գրքի վերաբերյալ, որն ըստ էութեան նրա ստեղծագործական վաստակի ընտրանին է, մենք ձգտեցինք հատկապէս անդրադառնալ իր ուսումնասիրած թեմաների այն կողմերին, որոնք, մեր կարծիքով, առավել էական են եւ արժանի հատուկ ուշադրութեան: Աշխատասիրողի ուսումնասիրությունների թեմաները որքան էլ բազմաբնույթ, այնուամենայնիվ, ինչպէս տեսանք, ունեն ներքին փոխկապակցութիւն եւ վերաբերում են մեր պատմութեան ու բանահյուսութեան վաղնջական շրջանին: Գ. Մաղոյանը, ինչպէս համոզվեցինք, դրսեւորել է համակողմանի իմացութիւն, գիտական խոր ու բազմակողմանի կարողութիւն: Շնորհիվ Գեւորգ Մաղոյանի՝ բանասեր-ուսումնասիրողի սեղանին դրվում է մի գիրք, որը հաստատապէս կհարստացնի ընթերցողի պատկերացումները, կընդլայնի գիտելիքները հայոց ծագումնաբանութեան, հայկական դիցարանի եւ ընդհանրապէս բանահյուսութեան հին շրջանի վերաբերյալ: